

Відгук отриманий 14.12.21

Голова спеціалізованої
вченої ради ДФ 64.051.055

Людмила Сокурєнська

Голові спеціалізованої вченої ради

Шифр ради ДФ 64.051.055

Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Відгук

опонента, доцента кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, кандидата соціологічних наук, Зінчиної Олександри Борисівни на дисертаційну роботу Диканя Богдана Олександровича «Суб'єктність мобільних електронних пристроїв: природа, виробництво, практики», що подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 054 – «Соціологія»

Актуальність теми дисертації. В умовах сучасного суспільства, де рівень впливу транснаціональних ІТ-корпорацій є більшим за рівень впливу деяких країн, актуальним стає питання про роль інформаційних технологій у соціальному житті. Поширювачами та носіями цих технологій у повсякденності є мобільні електронні пристрої – різних видів та з різноманітними функціями. Вони тісно вплетені у сфери людського життя, їм делегується все більша кількість соціальних обов'язків та компетенцій, які традиційно належать людям. У результаті виникають нові соціальні нерівності: відсутність пристрою чи невміння ним користуватися «виключає» людину з різних соціальних сфер. Цифрова нерівність, як і будь-яка інша форма нерівності, може змінювати ідентичність людини і впливати на прояви її соціальної суб'єктності. Таким чином, актуалізується можливість соціологічного фокусування на дослідженні взаємодії людини та технічного засобу, зокрема, мобільного електронного пристрою з точки зору надбання останніми нових якостей, вплив яких на себе «власники до кінця не можуть контролювати та усвідомлювати» (с. 23).

Обґрунтованість отриманих результатів і висновків роботи забезпечена як комплексною теоретико-методологічною базою дослідження, так і емпіричним аналізом тематики.

Зокрема дисертант поєднує доробки представників соціальної феноменології (зокрема, розробки Мартіна Хайдеггера), соціального конструктивізму (Томас Лукман та Пітер Бергер), структуралістського конструктивізму (в напрацюваннях перш за все П'єра Бурдьє), теорії практик, теорії суб'єктності (зокрема, на основі праць Евальда Ільєнкова, Сергія Рубінштейна, Андрія Брушлинського, Мартіна Хайдеггера, Петера Штомпки та інших), соціології речей (зокрема, у вигляді концепцій таких її представників, як Віктор Вахштайн, Карін Кнорр Цетіна), акторно-мережевої теорії (втілена Бруно Латуром, Мішелем Каллоном та Джоном Ло).

Емпіричні ж розробки характеризуються поєднанням таких методів соціологічного дослідження, як дискурс-аналіз (візуальних та текстових матеріалів), кейс-стаді соціальних подій та художніх творів, що відображають реалії суспільства, у якому жили чи живуть їх автори; також автором проведено вторинний аналіз результатів серії експериментів Е. Богерта, Аарона Счектера та Річарда Т. Уотсона щодо порівняння ступеня довіри людей до суджень людського натовпу та комп'ютерних алгоритмів.

У першому розділі «Суб'єктність як соціологічне поняття. між двох “суб'єктностей”» проводиться метатеоретичний аналіз категорії соціальної суб'єктності та робиться висновок про, те що у соціальних науках можна виділити два підходи до визначення цієї категорії: примордіалістський та конструктивістський, які склалися у різні соціально-історичні періоди з притаманною їм неоднаковою природою феномену соціальної суб'єктності. Так, Новий час характеризується зародженням та розвитком феномену випрацьованої соціальної суб'єктності, тоді як у період постмодерну відбувається її трансформація у фабриковану суб'єктність.

У другому розділі «Суб'єктність мобільних електронних пристроїв: природа, виробництво, практики» аналізується суб'єктність мобільних електронних пристроїв

саме як носіїв фабрикованої соціальної суб'єктності. Підкреслюється, що суб'єктність мобільних електронних пристроїв фабрикується, перш за все, у дискурсивних практиках людей.

Третій розділ «Фабрикація суб'єктності мобільних електронних пристроїв у дискурсі та дискурс-аналіз фабрикації їхньої суб'єктності» містить результати авторських емпіричних досліджень, зокрема, проявів та інструментів фабрикації суб'єктності мобільних електронних пристроїв в дискурсивних практиках, дискурс-аналізу мемів, пов'язаних з гаджетами, даних аналізу трьох кейс-стаді.

Наукова новизна результатів, одержаних у дисертації. Наукова новизна роботи не підлягає сумніву, адже автором запропоновано низку нових соціологічних категорій та погляд під таким кутом зору на проблематику суб'єктності, що раніше не застосовувався у соціологічній традиції.

Вперше було визначено природу та механізми виробництва соціальної суб'єктності інститутів й речей (у тому числі мобільних електронних пристроїв) у співвідношенні з індивідуальною соціальною суб'єктністю (людини); надано типологію соціальної дії у залежності від ознак індивідуальної соціальної суб'єктності; здійснено соціологізацію концепції запускання явленості речей М. Хайдеггера шляхом об'єднання її з концепцією актанта Б. Латура., що дозволило виявити прояв (фабрикованої) суб'єктності мобільних електронних пристроїв, адже у результаті явленості вони вчиняють акт фабрикованої суб'єктності відносно свого власника; запропоновано гіпотезу «екзогабітусу» на базі поняття «габітусу» П. Бурдьє.

Удосконалено понятійно-категоріальний апарат дослідження суб'єктності речей. Зокрема, виявлено різновиди соціальної суб'єктності: випрацювана та фабрикована соціальна суб'єктність, розроблено конструкт рівнів соціальної суб'єктності, які залежать від рівнів усвідомлення актором обумовленості власних дій; поглиблено підходи до вивчення речей як частини соціального світу, зокрема,

звужено межі соціальної суб'єктності речей, якій не встачало чітких кордонів у розробках Б. Латура, М. Каллона, Дж. Ло, К. Кнорр Цетіни та В. Вахштайна; надано перелік інструментів фабрикації соціальної суб'єктності речей.

Дістали подальшого розвитку теорія соціальних практик П. Бурдьє, поняття «об'єктуалізації» К. Кнорр Цетіни, теорія реіфікації Дьєрдя Лукача, теорія інституціоналізації П. Бергера та Т. Лукмана, методологія метатеоретичного дослідження соціологічних категорій.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дисертаційного дослідження, безумовно, мають прикладний характер і можуть бути використані у подальших дослідженнях в галузі соціології та у викладанні. Враховуючи факт діджиталізації сфери надання держпослуг громадянам, розробки автора можуть бути використані органами державної влади при визначенні напрямів та способів реалізації державної політики у цьому напрямі, що сприятиме вдосконаленню нормативно-правового регулювання функціонування мобільних електронних пристроїв в українських реаліях. Отримані дисертантом результати можуть бути використані у викладанні таких навчальних дисциплін, як «Новітні соціологічні теорії», «Глобалізація медіа», «Соціологія ХХІ століття».

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих працях. Зміст дисертації повністю відображено у наукових публікаціях в фахових виданнях України та у періодичних наукових виданнях міжнародного рівня. Зокрема, результати дисертаційного дослідження представлені у 7 наукових працях, з них 2 статті у фахових наукових виданнях України, 1 стаття у науковому періодичному виданні іншої держави, 4 тези у матеріалах наукових конференцій.

Зауваження та коментарі до дисертаційного дослідження.

Дисертаційне дослідження при загальній позитивній оцінці викликає потребу в уточненні окремих наукових положень роботи.

1. Зокрема, при порівнянні двох уявлень про суб'єктність, а саме, примордіалістського і конструктивістського, автором не досить чітко позначено, до чого саме він застосовує критерії порівняння: до теоретичних підходів чи до проявів феномену соціальної суб'єктності (с. 86). Так, критерії використання «конструктивістська чи примордіалістська парадигма», «способи виміру» говорять про те, що автор порівнює різні соціологічні підходи до розгляду соціальної суб'єктності.

Однак критерії «Я»-ідентичність як складова, «Ми»-ідентичність як складова, «усвідомлення об'єктності як індикатор» свідчать, скоріше, про те, що розглядаються два види власне феномену соціальної суб'єктності. Тому необхідно більш чітко прояснити, що саме порівнюється при компаративістському аналізі випрацьованої та фабрикованої суб'єктності.

2. На сторінках 173-174 дисертації описується якісна методика проведення дискурсивного аналізу так званих мемів, що мають форму зображень. На сторінках 187-190 проаналізовані вже текстові меми та інтернет-жарти. При цьому автор не надає уточнень, який саме метод дискурс-аналізу використаний в його польових дослідженнях.

Роботі не завадило б уточнення, які саме прийоми візуального аналізу було застосовано. Це посприяло б створенню можливості перевірки та відтворення отриманого результату у подальших чи паралельних дослідженнях. Уточнення ж того, який метод дискурс-аналізу був використаний щодо текстових матеріалів, надало б можливість зрозуміти специфіку дослідження.

Дані положення не зменшують значущості проведеного дослідження і надають підґрунтя для подальшого розвитку.

Загальні висновки. Дисертаційна робота Богдана Олександровича Диканя є завершеною науковою роботою, що розглядає актуальне для сучасної України та світу питання та вирішує нагальну наукову задачу визначення природи соціальної суб'єктності мобільних електронних пристроїв, механізмів її виробництва та практик прояву цієї суб'єктності у співвіднесенні з соціальною суб'єктністю людей.

Зміст дисертаційної роботи відповідає спеціальності 054 – Соціологія, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» і «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 6.03.2019 р., № 167). Беручи до уваги все вищезазначене, враховуючи вагомість і практичну значущість результатів, отриманих у ході дослідження, вважаю, що автор дисертаційної роботи «Суб'єктність мобільних електронних пристроїв: природа, виробництво, практики» Богдан Олександрович Дикань заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 – Соціологія (Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки).

Офіційний опонент:

к. соц. н., доцент кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Олександра ЗІНЧИНА

Підпис О. Б. Зінчиної підтверджую:

Т. в. о. начальника відділу кадрів
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова

Вікторія ХВАТОВА

«13» 12 2021 р.